

CSITEI BÉLA

A KITAGADÁSI OKOK TARTALMA, AVAGY ÉSZREVÉTELEK AZ ÚJ PTK. ÖRÖKLÉSI JOGI KÖNYVÉHEZ

BEVEZETÉS

2014. március 15-én hatályba lépett a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.). A magánjog legfontosabb hazai kódexeként számon tartott törvénymű nemcsak a magánjog egészének átfogó szabályozására tesz kísérletet; egyben számos területen újít elődjéhez képest. E változások közül – a vagyoni viszonyokra gyakorolt jelentőségüknél fogva – kétség kívül kiemelkedő fontossággal bírnak az öröklési jog kötelelsruési normáiban bekövetkezett módosulások.

Az új Ptk. vitán felül az örökhagyó végintézkedési szabadságának kiterjesztése mellett foglal állást: a törvényes és a végintézkedési öröklési fejezetek sorrendjét megfordítja, a kötelelsruész mértékét lecsökkenti, s az eddigiekben relatíve könnyen körülhatárolható kitagadási okok listáját újabb, viszonylagos okokkal bővíti tovább. Az újonnan kodifikált kitagadási okok valódi tartalma pusztán a törvény szövegéből nem állapítható meg, így minden bizonnyal a bírósági jogalkalmazásra hárul majd a feladat, hogy esetről esetre történő jogértelmezéssel alakítsa ki azok tényleges, körülhatárolható jelentéstartományát.

A tanulmány célja részben az egyes új – s ezért még esetjogi gyakorlattal nem rendelkező – kitagadási okok valószínűs értelmezési területének a meghatározása, részben pedig annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a tárgyalt változások nem teremtenek-e aránytalanul hátrányos, egyben méltánytalan helyzetet a kötelelsruészre jogosultak számára, s ha igen, milyen módon lehetséges az ebből fakadó problémák időálló orvoslása.

1. VÉGRENDELKEZÉSI SZABADSÁG VS. KÖTELELSRÉSZ

Minthogy a kitagadás, mint az öröklésből történő kiesési ok elsősorban a törvényes örökös kötelelsruészét érinti, indokolt lehet egy pillantást vetni az azt érintő leggyakoribb kérdésekre. A kötelelsruész szabályozásának két fő formája alakult ki a nagy európai jogrendszerekben: az ún. római modell, valamint a francia modell, azaz a Code Civil megoldása. A római jog az örökhagyó közeli hozzátartozóit anyagilag is mellőzhetetlennek tekintette, így azokat a végrendelkezőnek nem pusztán csak örökösnek kellett neveznie (*institutio heredis*), ill. ki kellett tagadnia (*exhereditatio*) végrendeletében; a hagyaték egy meghatározott részét – kitagadás hiányában – kötelelsruész (*debita portio*) címen a törvényes örökösök szerezték meg.¹ A kötelelsruész kiadása iránti kereset, azaz a *querela inofficiosi testamenti* a kötelelsruészre jogosult által volt megindítható, öt éven belül pedig elévült.² Mindezek jól bizonyítják azt, hogy a római jogi kötelelsruész igény kötelmi jogi követelés formájában érvényesült, azaz a kötelelsruészre jogosult – akárcsak a hatályos magyar jogban – nem volt a hagyatéki vagyon örököse.

Ezzel ellentétes képet vázol fel a francia polgári törvénykönyv. A Code Civil egyrészt kizárja az örökhagyó végrendelkezési jogát a törvényes örökösöket megillető hagyatéki hányad felett,³ másrészt nem tartalmaz a kitagadást lehetővé tevő szabályozást, ezáltal téve tényleges örökösökké a kötelelsruészre jogosultakat. Az öröklés megnyílását követően a kötelelsruészre igényt tartó örökösök saját hagyatéki hányadukat szükség esetén a végrendeleti örökösöktől is követelheték.⁴ A hagyatéki terhek kielégítését követően a fennmaradó hagyatéki vagyonból kellett a kötelelsruészre jogosultak hagyatéki hányadát meghatározni.⁵ A kötelmi jogi követelésekkel szemben az öröklési igények nem évülnek el.

¹ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézicói*, 2012, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 642. o.

² Uo. 644. o.

³ Code Civil (1804) 913. §.

⁴ Code Civil. 920. §.

⁵ Code Civil 922. §.

Az örökgyó akarátával szemben a kötelesrésze jogosult személy igénye tehát – akár kötelmi, akár öröklési jogi igényről legyen is szó – elsőbbséget élvez. A végrendelezési szabadság korlátozása több oldalról is megindokolható. Egyes nézetek szerint – melyek a hazai szabályozás bevezetésének alapjául is szolgáltak – az örökgyó végakarátának tiszteletben tartása mellett hasonló módon védendő értéket képez a család méltányolható öröklési igényének biztosítása.⁶ Ezen álláspontból kiindulva – hasonló módon a Code Civilben foglaltakhoz – a hagyatéki vagyon egy előre meghatározott, a törvény által rögzített hányadának valójában az elhunyt családjának további boldogulását kell szolgálnia, így az nem lehet a végintézkedés tárgya. A kötelesrészt intézményének hiányában ugyanis az örökgyó kénye-kedve szerint „kiszemmiszhetné” törvényes örököseit, vagyonának egészét gyermekei helyett – példának okáért – újdonsült házastársára hagyva. Sokak szerint ezért jut nélkülözhetetlen szerephez a kötelesrészt a családi vagyon összetartásában.⁷

A leirtak alapján tehát bizonyos érdekek, értékek védelme érdekében indokoltan korlátozhatja az állam a hagyatékot hátrahagyó személy végakarátának érvényesülését. Másik oldalról ugyanakkor az örökgyó okkal várhatja el a jogrendszerétől azt, hogy az életében saját munkájával megszerzett javak egészének sorsáról maga dönthesse, s e szabadságában ne korlátozzák, törvényes örököseit a hagyatékra jogosultak köréből kellő ok nélkül is ténylegesen kizárhassa. E tekintetben nem sokban különbözik egymástól a római és a francia kötelesrészi modell, habár a kötelesrészi igényt kötelmi igényként kezelő római megoldással szemben a Code Civilben fellelhető szabályozás még csak a kitagadás lehetőségét sem tartalmazza, ezzel párhuzamosan azonos öröklési helyzetbe hozva a kötelesrésze jogosultakat a többi örökösrel.

A hatályos magyar Polgári Törvénykönyv – akárcsak elődje – az öröklés két lehetséges jogcímét ismeri el: a végintézkedés alapján bekövetkező öröklést és a törvényes öröklést.⁸ A törvény egyértelműen rögzíti azt is, hogy ha az örökgyó végakarátát végintézkedés formájában rögzítette, az öröklés rendjét az határozza meg.⁹ Ennek megfelelően a törvényes öröklés szabályai főszabály szerint csak abban az esetben érvényesülnek, ha az örökgyó nem hagyott hátra maga után végintézkedést, vagy az a hagyatékra csupán egy részét merítette ki. Az örökgyó a végintézkedési szabadságnak köszönhetően halála esetére vagyona egészéről vagy annak egy meghatározott részéről szabadon rendelkezhet,¹⁰ személyes akarata elsőbbséget élvez a törvényi szabályozással szemben.

Létezik azonban egy további jogcím, mely alapján a Ptk. lehetővé teszi az örökgyó legközelebbi hozzátartozói – leszármazói, házastársa és szülei – számára a hagyatékából történő részesedést: s ez pedig a magyar jogban sem más, mint a kötelesrészt.¹¹ A kötelesrésze jogosultat kötelesrészt címen törvényes örökrészt harmada illeti meg.¹² Ha a kötelesrészt tárgya haszonélvezet, a kötelesrésze jogosult a haszonélvezetet olyan korlátozott mértékben gyakorolhatja, amilyen mértékben az szükségletei kielégítéséhez – az általa örökölt vagyontárgyakat figyelembe véve – indokolt.¹³ A kötelesrészi igény örökgyó által történő kizárásának egyetlen lehetséges módzata a kitagadás, mely a törvényben taxatív felsorolt kitagadási okok valamelyikének végintézkedésben történő kifejezett megjelölésével történik.¹⁴ A kötelesrészt intézménye tehát az örökgyó végintézkedési szabadságának legfőbb korlátja, egyszersmind a törvényes öröklési rend érvényesülésének legfőbb garanciája. Mindemellett erőteljesen vitatható a kötelesrészt létjogosultsága, szükségességének indokai.

Az említett viszonyok között a kitagadást lehetővé tevő körülmények bírói értelmezése, az egyes kitagadási okok által érintett terület határainak kijelölése dönti el a végintézkedési szabadság valódi korlátait. Az Ptk. a kitagadási okok további bővítésével a végintézkedési szabadság megerősítése mellett foglal állást.¹⁵

2. A KITAGADÁSI OKOK TARTALMA

A következőkben a Ptk-ban szereplő új kitagadási okok mibenlétének kifejtésére kerül sor. Mindenekelőtt – a jogbiztonság követelményének érvényesülését szem előtt tartva –, megpróbálom a törvényi szabályozásból

⁶ MÁZI ANDRÁS: *A kötelesrészt megjelenése a magyar magánjog rendszerében – Doktori értekezés*, 2009, Pécs, 108. o.

⁷ Uo. 109. o.

⁸ Ptk. 7:3. § (1) bek.

⁹ Ptk. 7:3. § (2) bek.

¹⁰ Ptk. 7:10. §.

¹¹ Ptk. 7:75. §.

¹² Ptk. 7:82. § (1) bek.

¹³ Ptk. 7:82. § (2) bek.

¹⁴ Ptk. 7:77. §.

¹⁵ Ptk. 7:78. §.

adódó általános kereteket meghatározni, majd ebből kiindulva rávilágítani az egyes kitagadási okok valódi, pusztán a törvény szövegéből nem megfogható mivoltára.

A legfőbb megválaszolandó kérdés az, hogy a törvényi kitagadási okok esetről esetre történő értelmezésével a bírói gyakorlat a végrendelkezési szabadság kiterjesztése vagy korlátozása mellett foglal-e majd a jövőben állást. Minthogy a jogalkotó látható módon az előbbi lehetőség mellett teszi le voksát, kérdéses, hogy miként fog a bírósági esetjog alkalmazkodni a kodifikációnak a jogban talán tételesen meg nem jelenő, de a kitagadási okok bővítésével félre csak nehezen érthető szándékához.

2.1. AZ ELVÁRHATÓ SEGÍTSÉGNYÚJTÁS ELMULASZTÁSA

Az elvárható segítségnyújtás elmulasztása, mint kitagadási ok a korábbi polgári kódexben még nem szerepelt, egyértelműen a hatályos polgári jog egyik újításának tekinthető. Mint az első pillantásra is látható, a kitagadási ok a tartalmilag konkrétan behatárolható okokkal, mint például az érdemtelenséggel szemben csak szubjektíve, viszonylagosan határozható meg. Az adott személytől elvárható segítség terjedelme eleve nem definiálható az írott jog által, mint ahogy az sem rögzített, hogy az örökhagyó mely gesztusait, megmozdulásait kell a segítség iránti igény kifejezésének tekintenünk. A kitagadási ok határai tehát meglehetősen bizonytalanok, ami könnyen gyakorlati problémákhoz vezethet. Mindenekelőtt jogbizonytalanságot eredményez, ha a jogalkalmazó bíróságok nem tudják megállapítani a „tőle elvárható segítség” határait. Különösen igaz ez úgy, hogy sem iránymutatói bírósági esetjog, sem jogegységi határozat nem született még az egységes értelmezés elősegítése érdekében. A nagyobb kellemetlenséget ugyanakkor az válthatja ki, hogy maga a végrendelkező sem tudhatja biztosan azt, hogy meddig is terjed az elvárható segítség területe. A jogban egyébként is kevésbé jártas örökhagyók így könnyen hivatkozhatnak végakarataikban pusztán a kitagadni szándékozottól vélelmezhetően elvárt segítségnyújtás elmaradására, holott a tőle elvárhatóság nem áll fenn. S bár lehet, hogy egyéb kitagadási ok is fennállna, a megjelölt okban bízva másik már nem kerül megjelölésre, ezáltal érvényes kitagadás sem jön létre.

A két nehezen behatárolható feltétel közül mégis a „tőle elvárhatóság” az, amelynek a jelölni kívánt tárgya legalább elméleti síkon meghatározható. A jogi dogmatika felelősségi rendszere az egyéni felelősség négy fő formáját különbözteti meg: a szubjektív, az általában elvárhatóságon alapuló, az objektív, valamint az abszolút felelősséget. A szubjektív, tőle elvárhatóságra alapozó felelősség a büntetőjogi szabályozás jellegzetes vonása. A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban Btk.) alapján bűncselekmény az a szándékosan vagy – ha a törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendel. ¹⁶ Az egyes cselekmények tehát csak abban az esetben valósíthatnak meg bűncselekményt, ha azokat szándékosan vagy gondatlanul követik el. Mind a szándékosság, mind a gondatlanság mozzanata az elkövető személyéhez kötődik, azaz a felelősség megalapozója a felelős személy saját tudati mikéntje. Más a helyzet az általában elvárhatóságot mérceként alkalmazó felelősségi viszonyokkal. A polgári jogi szabályozás keretei között a jogrend jellemzően nem elégszik meg a vétkességi momentum hiányával; szigorúbb felelősségi fokozatot alkalmaz, melyben a felelősség alapja már nem az egyéni vétkesség, hanem az emberek hétköznapi felfogásának megfeleltethető, objektívizált zsinórmértékként szolgáló „általában elvárhatóság”. ¹⁷ A felelősség megállapítása könnyebb, hiszen az akár gondatlanság hiányában is konstatálható. Ennek megfelelően köteles például a biztosított és a szerződő fél az adott helyzetben általában elvárható magatartást tanúsítani a kár megelőzése érdekében. ¹⁸ Ugyanígy az egyes termékek akkor tekinthetőek hibásnak, ha nem nyújtják azt a biztonságot, amely általában elvárható. ¹⁹

A Ptk. tehát *quasi* „beemeli” a büntetőjog által alkalmazott felelősségi normákat a kötelesrészi szabályozás területére, az egyébként objektívizált polgári jogi felelősségi rend alóli szubjektív alapon álló kivételt létrehozva. Ennek előnye, hogy a kitagadási ok lehetővé teszi az egyéniesítést, azaz figyelembe képes venni a szükséges segítség megadását elhalasztó törvényes örökös körüli személyes körülményeket, melyek sok esetben kellő indokkal nem teszik lehetővé az örökhagyó szükségleteinek kielégítését. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a szubjektív felelősség kiszámíthatatlanná teszi az örökhagyó végakaratainak későbbi sorsát. A végrendelkező ugyanis nem lehet tisztában minden olyan, az örökösét érintő, azt akadályozó tényezővel, melyek kizárhatják a vétkességi elem fennállását. Mindezek eredményeképpen a tőle elvárható-

¹⁶ Btk. 4. § (1) bek.

¹⁷ Ptk. 1:4. § (1) bek.

¹⁸ Ptk. 6:463. § (1) bek.

¹⁹ Ptk. 6:554. § (1) bek.

ságon alapuló kitagadás alkalmazása a kitagadás időpontjában nem eredményezheti a törvényes örökös biztos kitagadását. A leírtakon kívül csak még tovább nehezíti a kitagadási ok érvényességének elbírálását annak megállapítása, hogy vajon az örökhagyónak ténylegesen szüksége volt-e a kívánt segítségre. További kérdés, hogy a segítség iránti igényét a végrendelkező nyilvánvalóvá tette-e, vagy sem.

A bírói gyakorlat az egyes kitagadási okok értelmezése során már a korábbiakban is gyakran találkozott olyan esetekkel, ahol az örökhagyó – kiváltképpen az érdemtelenséggel párhuzamban – a kért segítség megadásának elmulasztására is hivatkozva indokolta törvényes örököse kitagadását.²⁰ Mondhatjuk tehát azt is, hogy az írott jog tulajdonképpen csak a hétköznapi élet igényeinek igyekszik megfelelni, s a társadalom „általában elvárhatósági” mércéjének oltalma helyett a szabályozás megalkotásakor az örökhagyó személyének védelmét helyezi középpontba. Ezzel magyarázható a szubjektív felelősség irányába történő elmozdulás, valamint az, hogy normák a közfelfogás általános értékítélete helyett az örökhagyót ért sérelmekre koncentrálnak.

2.2. A DURVA HÁLÁTLANSÁG

Akár csak az elvárható segítségnyújtás elmulasztása, a durva hálátlanság is az új Ptk. egyik újítása. Ennek megfelelően a kitagadási ok értelmezésének még nem alakult ki egységes bírói gyakorlata, annak terjedelme pedig – a nagykorúsági kitévelt leszámítva – még csak előre sem feltételezhető. Mindössze csak bizonytalan értelmezési módozatok felvázolására van lehetőség; ezek megalkotása során is csak abból indulhatunk ki, amit a kitagadási okoknak már a régi Ptk. által is megjelenített szabályozásából megismerhettünk.

A durva hálátlanság minden kétséget kizáróan bizonytalan kategória. Nem vitás az sem, hogy csakis a végintézkedési szabadság további kiszélesítésének célját szolgálhatja, hiszen új, eddig ismeretlen okként jelenik meg a törvény szövegében. Éppen ezért lehet tehát tudni azt, hogy a durva hálátlanság a már korábban is rögzítésre került, hozzá hasonló kategóriákhoz képest egy sokkal tágabb, de legalábbis jellegükben másabb magatartásokat magába foglaló egészet igyekszik lefedni. Ebből kifolyóan a durva hálátlanság túl kell, hogy mutasson a törvényes tartási kötelezettség elmulasztásán. A törvényes örökös eleve akkor is lehet durván hálátlan, ha őt az örökhagyó irányába tartási kötelezettség nem terheli; mindemellett a durva hálátlanság felmerülésére akkor is sor kerülhet, ha maga az örökhagyó tartásra nem is szorul. A durva hálátlanság tehát felölhet minden, a törvényes tartási kötelezettség megszegését még főszabály szerint nem eredményező segítségnyújtást, határai mégis messzebb terjednek, mint az elvárható segítségnyújtás elmulasztása. Mint-hogy jelen esetben a kitagadással érintettek köre főként az örökhagyó leszármazóival azonos, hálátlannak tekinthető minden olyan magatartás, mely akár csak tiszteletlen az örökhagyóval; annak a gyermekei felnevelésébe fektetett energiájára, az azok iránt tanúsított szeretetére és törődésére nincs tekintettel.

A jogalkotó tehát a bírói gyakorlatra bizza a durva hálátlanság máig még nem határozott terjedelmi korlátainak megvonását. Nem felejthető el azonban az, hogy a durva hálátlanság semmi esetre sem feleltethető meg valamely már eddig is létező kitagadási ok tartalmának. Ha ugyanis a törvényes örökös az örökhagyó irányába erkölcsstelen magaviseletet tanúsított, a jogrend már korábban is lehetővé tette annak kitagadását. A jogalkalmazás pedig nem értelmezheti az írott jogot úgy, hogy közben nem felel meg a jogalkotó kifejezett akaratának.

2.3. A SZÜLŐI FELÜGYELETI JOG MEGSZÜNTETÉSÉRE ALAPOT ADÓ MAGATARTÁS

A kitagadási ok a régi Ptk. rendszerében még nem szerepelt, többek között maga is a kötelesrészi fejezet egyik újdonságának tekinthető. Akárcsak a durva hálátlanság, a szülői felügyeleti jog megszüntetésére alapot adó magatartás is csakis a kitagadó mozgásterének kiterjesztését szolgálhatja. A megvizsgálandó kérdés kizárólag az, hogy a kitagadási ok mennyivel több, másabb a már eddig említettekénél. Szerencsére a szülői felügyeleti jog megszüntetésének eseteiről a Ptk. pontos leírást nyújt, így a kitagadhatóság lehetőségének biztos megállapítására mind a jogban kevésbé jártas végrendelkezők, mind az eljáró bíróságok számára könnyebb utat biztosít.

A szülői felügyeleti jog megszüntetését lehetővé tevő cselekmények közös jellemzője, hogy egységesen a felügyelet alá tartozó gyermek ellen irányulnak, s ezzel vagy alkalmasak sérelem kiváltására, vagy azt is okoznak. A potenciális vagy bekövetkező sérelmek azonban csak tág kategóriákkal vannak körülírva, ennek eredményeképpen meglehetősen széles skálán mozognak. A skála egyik végpontján azok a magatartások

²⁰ P.20.936/2006/167. sz. (Föv. Bír.).

helyezkednek el, melyek csak kisebb súlyú sérelmeket eredményeznek, ill. eredményezhetnek, míg a másik végponton a durva, a jog által a szülői felügyeleti jogviszonytól függetlenül is szankcionálandó cselekedetek csoportosulnak. Ez utóbbi pontból visszafelé indulva érjük el a bűncselekmények halmazának határát. A szülői felügyeleti jog megszüntetésére alapot adó magatartások egy része tehát maga is olyan súlyú jogsértés, mely amúgy is megalapozná a felmenő kitagadását: az örökhagyó sérelmére elkövetett bűncselekményeknek tekinthetőek, vagy akár érdemtelenséget is eredményezhetnek. Egyes kisebb súlyú, a gyermeket akár fizikálisan, akár mentálisan támadó cselekedeteket azonban a már a régi Ptk. által is tartalmazott kitagadási okok még nem öleltek fel. A jogalkotó tehát jelen esetben is egyértelműen szigorít a leszármazó örökösével szemben, hiszen már a gyermek pusztá veszélyeztetését is a kitagadás alapjául szolgáló gondatlansággént jelöli meg.

Persze hiába utal a törvény a már általa szabályozott, a szülői felügyeleti jog megszüntetésére vonatkozó szabályokra, hiszen az azok által használt pontatlan fogalom jelen esetben is a jogalkalmazó általi mérlegelést teszi szükségessé. Habár a szülői felügyeleti jog megszüntetése esetén a bíróság diszkrecionális döntést hoz, a törvényes örökös kitagadásához elégséges pusztán a felügyeleti jogtól történő megfosztás lehetőségének felmerülése. Ez csak még tovább nehezíti a jogértelmezés problematikáját, minthogy ha pusztán a felügyeleti jog megszüntetésének alternatívája adott, de azt az eljáró bíróság nem ítélné alkalmazandónak, akkor vélhetően a végrendeleteknek a felügyeleti jog megszüntetésére alapozott kitagadási rendelkezését is érvénytelennek ítélné meg, saját álláspontjára hivatkozva. A kitagadási ok tehát hiába tartalmazza az „ad alapot” kitéltet; pusztán a diszkrecionális döntés meghozatalának opcióját a bíróságok nem fogják kitagadási okként kezelni.

A 2013. évi V. törvény hatályba lépését megelőzően a szülői felügyeleti jogkörre vonatkozó joganyag lényegi részét nem a Ptk., hanem a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban Csjt.) tartalmazta. A szabályozás tartalmilag nem sokban különbözött a jelenleg hatályos normáktól,²¹ még ha tartalmazott is olyan rendelkezéseket, melyeket a hatályos Ptk. nem őrzött meg.²² A szülői felügyeleti jog megszüntetésének terjedelmes bírói gyakorlata vélelmezhetően a jövőben is iránymutatásul fog szolgálni az eljáró jogalkalmazó szervek számára.

3. BEFEJEZÉS (DE LEGE FERENDA)

Az új Ptk. öröklési jogi fejezete kétségtelenül gyökeresen szembehelyezkedik az elődje által felállított szabályozás egészével. Mind a törvényes és a végintézkedési öröklésre vonatkozó szabályanyag sorrendjének módszertani változásként értékelhető felcserélése, mind a tartalmi változások (a kötelesrész mértékének csökkentése, a kitagadási okok bővítése) egyértelműsítik, hogy a Ptk. nemcsak, hogy a végintézkedési szabadság kiterjesztése mellett foglal állást, hanem egyszersmind háttérbe szorítja a törvényes öröklési normák összességét, felborítja a törvényes és a végrendeleti öröklési rend által hordozott értéktartalmak közötti – eddig tiszteletben tartott – egyensúlyt.

A 2014. március 15-től hatályos szabályozás változásai fokozott mértékben érintik a kötelesrész egészét, s annak leépítésével, jelentőségének fokozott mértékű csökkentésével a kodifikáció valójában a jogintézmény létalapját kérdőjelezi meg. Maga a kötelesrész, mint a törvényes örökösöknek járó hagyatéki hányad intézménye az örökhagyó végintézkedési szabadságának elismerésével párhuzamosan alakult ki, célja az örökhagyó akaratának a törvényes örökösök javára történő ellensúlyozása volt.²³ Kérdésként tehát az vethető fel, hogy napjaink liberális, az önrendelkezési szabadságot, mint az egyik legfontosabb, privilegizált pozícióba helyezett jogosultságot éltető jogi valóságában a végintézkedő szándékával szembeni kompenzáció továbbra is szolgálja-e valamilyenfajta „nagyobb jó” hasznát, indokolja-e az elhunyt akaratának csorbítását. Mindemellett vitatható az is, hogy a jogalkotó egyáltalán rendelkezik-e erkölcsi alappal ahhoz, hogy az örökhagyó szándékával szembehelyezkedve, a magántulajdon feletti rendelkezési szabadságot megsértve a hagyatéki egy meghatározott részét a közeli hozzátartozók számára rendelje.²⁴

Habár az utóbbi kérdésre egyértelmű válasz talán nem is adható, az mégis vitathatatlan tény, hogy a kötelesrész fogalmát ismerő jogrendszerben az intézmény megkérdőjelezésére komolyabb súllyal minded-

²¹ Csjt. 89. § (1) bek.

²² Csjt. 89. § (2) bek.

²³ VÉKÁS LAJOS: *Magyar polgári jog – Öröklési jog*, 2002, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 106. o.

²⁴ Uo. 107. o.

dig nem került sor.²⁵ Az oka ennek feltehetően az, hogy a törvényes öröklési rend normái által megjelenített és védett, klasszikus családon belüli jogutódlás mindig is egy olyan közvetlen, bensőséges, a hozzátartozók közötti viszonyrendszert volt hivatott alátámasztani és megerősíteni, mely a történelem folyamán az egyes társadalmak és államok fennmaradásának elengedhetetlen feltételül szolgált. Mindez pedig igaz korunk realitására is: a társadalom fennmaradásának alapja a család intézménye, s habár annak fenntartója természetesen nem a törvényes öröklési szabályok rendszere, a vonatkozó normák bizonyos mértékben mégiscsak hozzájárulnak a család harmonikus képzetének gazdagításához, kiegészítéséhez.

E közösségi szemléletű, pusztán elméleti okfejtésen túlmenően számos olyan gyakorlati jelentőségű tényező is megemlíthető, melyek a törvényes öröklés, s egyben a kötelesrész létjogosultsága vitathatatlanságának bizonyítékául szolgálnak. Mindenekelőtt kiemelés érdemel a nemtörődöm, s egyben felelőtlen örökhagyó végakaratainak az öröklésből méltánytalanul kizárt hozzátartozók javára történő korlátozása. Sajnálatos módon napjaink egyáltalán nem szokatlan jelensége, hogy a korosodottá vált, belátási képességükben megfakult idős emberek a halálukat megelőző években új – többnyire náluk jóval fiatalabb – élettársakra tesznek szert, s vagyonuk egészét kellő megfontolás nélkül végrendeletükben a velük pusztán rövid ideig, sokszor adott oknál fogva rosszhiszeműen törődő társukra hagyják. Az örökhagyót öregségében folyamatosan gondozó, őt életében is szakadatlanul támogató és segítő gyermekei és unokái ebben az esetben – kötelesrész hiányában – a hagyatéki vagyomból nem részesülhetnének, nem támaszthatnának igényt az őket a közfelfogásnak megfelelően is megillető vagyontömegre. Hasonló helyzet állna fenn abban az esetben is, ha az örökhagyó élete bármely szakaszában új házasságot kötne, s a vele kapcsolatot tartó, családi kötelekeket ápoló – az előző házasságból származó – gyermekei helyett újdonsült családjára hagyná minden vagyonát.

Nem hagyható figyelmen kívül annak ténye sem, hogy az elhunyt vagyona – akárcsak évtizedekkel ezelőtt – napjainkban is számos család boldogulásának elengedhetetlen záloga. A törvényes örökösök számára juttatott hagyatéki hányadok többnyire nemcsak az adott örökös életét segítik; hozzájárulnak az unokák, dédunokák jövőjének biztosításához, az özvegy esetén – ha az szükséges – a gyermekek, az unokák megélhetésének lehetővé tételéhez. A családot alkotó egyének közössége a hagyatéki egy meghatározott részére méltányos igényt támaszthat.²⁶ Az örökhagyónak tehát valójában nemcsak lehetősége, hanem erkölcsi kötelessége is a családjáról való gondoskodás. A kötelesrész intézménye – az örökhagyó jobb szándéka hiányában – ezt hivatott szolgálni, az öröklési jog rendszerében való jelenlétével egyszersmind az örökhagyó családja, házastársa és gyermekei iránti felelősségét is nyomatékosítja, vagy legalábbis szimbolizálja.

Végső, de semmi esetre sem hangsúly nélküli elemként külön részletezést érdemel a közösségi, kiváltképpen a társadalmi érdekek szolgálata. A család a társadalom alapja. Ebből magától értetődik, hogy a család egységességének kérdése, intézményének helyzete, a család érdeke egyben a társadalom érdeke is. Maga az Alaptörvény deklarálja azt, hogy a család a nemzet fennmaradásának alapja.²⁷ Ennek eredményeképpen az államot tevési kötelezettség terheli, azaz lehetőségeihez mérten mindent meg kell tennie a család intézményének védelme érdekében. A kötelesrész intézményének kiüresítésével a jogrend a családi kötelekek mára már amúgy is túlon túl jelentéktelenné vált viszonyrendszere alól csak egy újabb pillért döntene le, maga ejtve – ha nem is végzetes, de legalább súlyosan vérző – újabb sebet a társadalom egyik legalapvetőbb, s kétséget kizáróan legnagyobb jelentőséggel bíró tartóoszlopának törékeny felületén. A családi vagyon egyben tartása, a családnak, mint jelentéstartalmat hordozó szimbólumnak a megerősítése mindezek mellett csak tovább táplálja a társadalom erkölcsi tudatát.

Mind a családon belüli egyéni és csoportos, mind a társadalmi érdekek, sőt, végső soron az örökhagyó saját, annulált akaratával szembeni védelme is indokolhatja tehát azt, hogy a jogrend az örökhagyó végintézkedési szabadságát korlátozza, s elsősorban az egyéni joggyakorlásnak mindig is korlátját képező közérdekre hivatkozva meghatározza a hagyatéki egy, a törvény által rögzített hányadának későbbi sorsát. Az államnak a családdal szemben fennálló, alkotmányos szintű intézményvédelmi kötelezettsége amúgy is kizárja, hogy a jogalkotó a család védelméül is szolgáló normák egészét azok jelenlegi szintjénél alacsonyabb fokon szabályozza. A kötelesrész intézménye tulajdonképpen már ezért sem degradálható egy pusztán szimbolikus célból fennmaradt öröklési jogi fogalommá. Nem kérdés, hogy az örökhagyó végintézkedésében kifejtett akarat megelőzi törvényes örökösökének igényét, s az elhunyt vagyona feletti rendelkezési joga elsőbbséget kell, hogy élvezzen a vérségi kötelekekkel szemben. Az viszont nem hagyható, hogy a végintézkedési szabadság fokozatos kiszélesítésével a törvényes öröklés rendje – mindenfajta jelentősebb akadály nélkül – semmi más-

²⁵ WEISS EMILIA: Néhány gondolat a törvényes öröklés és a kötelesrész szabályainak reformjához, in SZIGLIGETI MÁRIA (szerk.): *Liber Amicorum – Studia L. Vékás Dedicata*, 1999, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 302. o.

²⁶ MÁZI: i. m. 118. o.

²⁷ Magyarország Alaptörvénye L) cikk (1) bek.

sá, pusztán kiegészítő szabályozássá alacsonyodjon le. Nem hagyhatja ezt többek között a jogalkotó, akinek az örökhagyó akaratának éltetése mellett az alkotmány által védett értékek továbbélésének elősegítése is kötelessége.

A kitagadási okok tartományában maradván mindez azt jelenti, hogy a kitagadási okok kibővítésével párhuzamosan a jogalkotó legalább olyan mértékben köteles a törvényes örökösök számára többlet lehetőségeket biztosítani a kötelelési hányadok megragadására, mint amilyen arányban újabb alternatívákat teremtett azoknak a végintézkedésben megjelenő kitagadására. A kitagadási okok e vonatkozásban amúgy is két csoportra bonthatóak: míg egyes okokat már a régi Ptk. is taxatív felsorolt, másokat csak az új Ptk. nevesít. Miközben azonban a „klasszikus” kitagadási okok mindegyike vagy objektíve meghatározható körülményekre épül, vagy pedig már kiforrott, az amúgy szubjektív alapú szabályozást tartalommal kitöltő bírói gyakorlattal bír, addig az új kitagadási okok – kiváltképpen az elvárható segítségnyújtás elmulasztása, valamint a durva hálátlanság – viszonylagos fogalmakat tartalmaznak. A szabályozás ilyen formában megjelenő mivolta nemcsak, hogy a jobbiztonság követelményét sérti, s könnyen a joggal való visszaélésre ad alapot, hanem ennek eredményeképpen – s az okok tartalmi valójánál fogva – az eddig kötelelésre jogosult személyeket is kiszolgáltatott helyzetbe sodorja, sértve azoknak a már említett okoknál fogva az állam által is védendő méltányos igényeit. A rögzítettek igazak a szülői felügyeleti jog megszüntetésére alapot adó magatartásokra is, hiszen a felügyeleti jog megszüntetésének lehetősége, mint diszkrecionális döntési jogosultság független a felügyeleti jog tényleges megszüntetésének tényétől.

A leírtak elkerülése érdekében a nevesített három új kitagadási oknak egy *quasi* önálló szabályozási szintre történő helyezése jelenthetné a megoldást, részlegesen elválasztva azokat a klasszikus kitagadási okoktól. E modell alapján az elvárható segítségnyújtás elmulasztása, a durva hálátlanság, valamint a szülői felügyeleti jog megszüntetésére alapot adó magatartás – a jogalkotó szándékának megfelelően – a továbbiakban is kitagadási okokként jelennének meg a törvény szövegében, azonban csak egyfajta kiegészítő, másodlagos okok formájában. E három ok bármelyike kitagadási okként történő megjelölésének – minthogy a kitagadási okok összességén belül egyébként is a kisebb súlyú cselekményekre reagálnak – szükségszerű tartalmi elemévé válna a jóvátétel, ezáltal a megbocsátás lehetőségének felkínálása a kötelelésre jogosult számára.

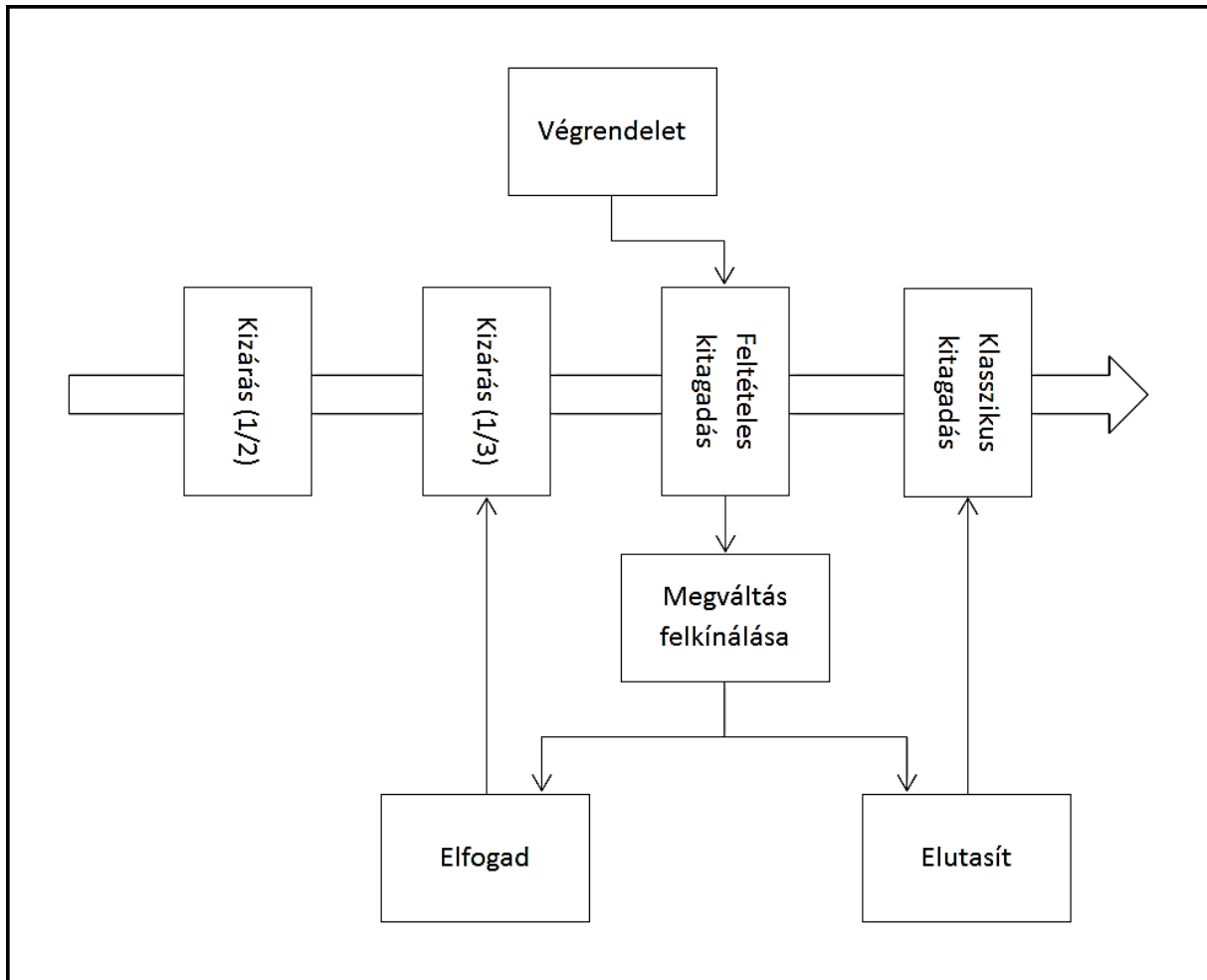
A megválthatósági rendszer további lényeges körülményei – a célszerűség elvét szem előtt tartva – az alábbiak lennének:

- Ha az örökhagyó az említett okokon alapuló kitagadó nyilatkozatának megtételével egyidejűleg nem jelölné meg egy *quasi* kötelező törvényi meghagyás formájában azt, hogy milyen magatartáshoz, cselekményhez köti a feltételesen kitagadott személy kitagadás alóli mentesülését, a kitagadás érvénytelenné válna.
- Az örökhagyó által kikötött tevékenységnek a kötelelés mértékéhez kellene igazodnia; az elrugaszkodott és aránytalan kikötések mérséklése iránti igényével a kitagadott bírósághoz fordulhatna.
- Kitéüntetett szerephez jutna a hagyatéki eljárás: a kötelelésre jogosult személy a közjegyző előtt nyilatkozhatna arról, hogy igényt tart-e a kötelelésre, s ezáltal vállalja-e a meghagyás adott határidőn belül történő teljesítését, vagy ehelyett arról lemond, ilyen módon szüntetve meg a fennálló függő jogi helyzetet.
- A határidőn belül nem teljesítő jogosult a kötelelés iránti igényét elveszteni.

E módosítások a kitagadottak egyfajta nevelésével, jobbításával párhuzamosan nem rontanak le a törvény hatályos normáit, pusztán kiegészítenék, kiegészítenék azokat, rendeltetészerű működésüket mozdítva ezáltal elő.

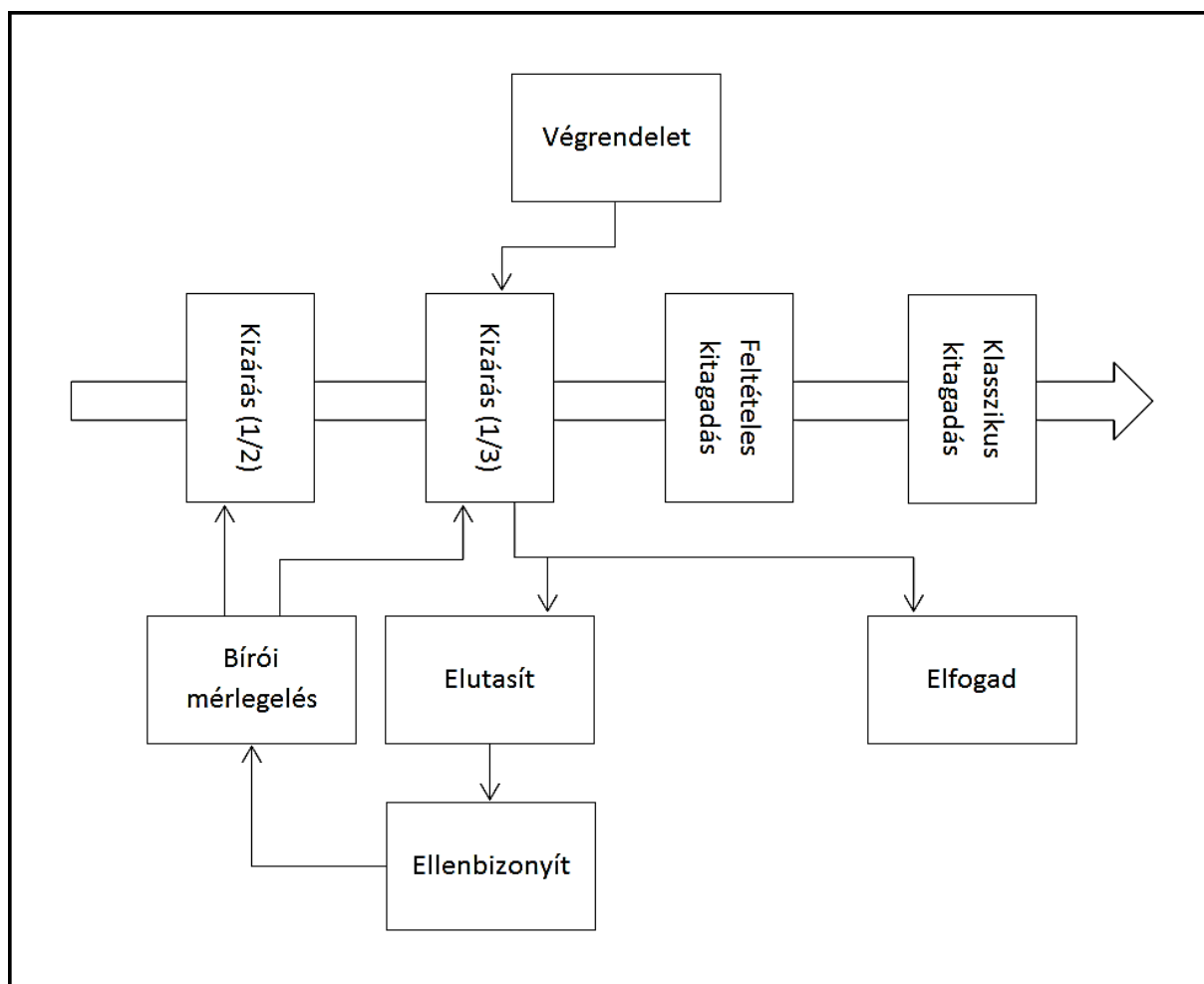
A felvázolt rendszeren belül külön önálló problémaként jelenik meg az ági örökös kötelelési jogosultságának kérdése. A korábban már nevesített, a három új kitagadási ok vonatkozásában fennálló megválthatósági szabály alkalmazása az ági örökös vonatkozásában ugyanis nem indokolt. Az ági öröklés intézményének valódi célja az ági vagyonnak az adott család, s annak tagjai számára történő fenntartása. Az ilyen öröklési jogi helyzetekben egyáltalán nem indokolt a végintézkedési szabadság olyan módon történő korlátozása, mely megakadályozza, hogy az örökhagyó maga jelölhesse meg a potenciális ági örökösök közül az ági vagyon jogosultját. A vázolt esetben éppen ezért mutatkozik szükségtelenné a kitagadási okok rendszere egészének fenntartása; helyette kívánatosabbnak tűnik az, hogy az örökhagyó maga választhassa ki, kire is kívánja hagyni az ági örökösök – testvérei és ági felmenői – közül a ténylegesen mindig is a családja tulajdonát képező ági vagyona egészét, vagy részét. Mindezzel párhuzamosan a megnevezett ági örökös érdemtelensége természetesen e tekintetben is annak az öröklésre jogosultak köréből történő kiesését vonja magával,

amit követően a törvényes öröklési rend normái által kijelölt, s egyben soron következő ági örökös léphet a kieső helyére.

1. ábra. A feltételes kitagadás modellje. (A szerző saját szerkesztése.)

Végül érdemes még pár gondolatot szánni a kötelesrész mértékének csökkentésére. A kötelesrészi hányadnak a törvényes örökrész feléről a harmadára történő elmozdítása nem indokolt, a változás legfeljebb csak egy újabb, a most már klasszikusnak mondható öröklési normákkal szembeni támadásnak fogható fel. A kötelesrészi szabályokban bekövetkezett módosítások egészéhez viszonyítva persze e fordulat is beilleszthető a jogalkotó által létrehozott új öröklési rend normaanyagának egészébe. Mindazonáltal a már a fejezet elején is részletesen kifejtett okoknál fogva célszerű volna az arra nem méltatlan törvényes örökösök számára lehetőséget teremteni a törvényes örökrészüket felének megragadására. E mintának megfelelően a kötelesrésze jogosult örökös – kitagadás hiányában – főszabály szerint a törvényes örökrésze harmadára lenne jogosult. A főszabály alóli kivételt képezne azonban, ha az örökhagyó – *quasi* a végintézkedési szabadságával visszaélve – kellő indok nélkül, a törvényes örökösnek az örökhagyó irányába tanúsított magatartását figyelmen kívül hagyva nem részesítené azt törvényes örökrészének legalább a felében, s mindezt a hagyatéki eljárásban a kötelesrésze jogosult bizonyítaná. A törvényes örökös tehát mindazokban az esetekben, amikor az örökhagyóval szemben tanúsított, a közöttük lévő rokoni kapcsolatból származó etikai kötelezettségeinek teljesítése – kiváltképpen annak tartása, ill. az arról történő gondoskodása – ellenére sem kapná meg a régi Ptk. alapján őt megillető hányadot, a hagyatéki eljárásban az örökhagyó akaratával szemben ellenbizonyíthatna. A bizonyítási teher ennek megfelelően a törvényes örökös terhelné, ezáltal kerülve el azt, hogy a végrendeleti örökösöket az örökhagyó akaratának a tőlük el nem várható nehézkes és hosszadalmas bizonyítására kényszerítsük. A feltárt bizonyítékok alapján a bíróság (vagy akár a közjegyző) mérlegelési hatáskörébe tartozna annak eldöntése, hogy a törvényes örökös kellő okkal tart-e igényt a kitagadás hiányában általa követelhető kötelesrész kibővített mértékére.

2. ábra. A törvényes örökrész 1/2-ére való jogosultság modellje. (A szerző saját szerkesztése.)

Habár a részletezett javaslatok maguk is sok esetben valamely eljáró szerv – bíróság vagy közjegyző – mérlegelését teszik szükségessé, a régi Ptk. mellett kifejlődött, a legtöbb kitagadási ok kapcsán mára már szilárdnak tekinthető bírói gyakorlat tükrében nem alaptalanul várható el a jogalkalmazási gyakorlat fokozatos egységesedése. Az új Ptk. köteleSRészi fejezetének változásai valójában kétség nélkül megfeleltethetők napjaink társadalmi valóságának; a jogpolitikai célok megvalósítása érdekében ugyanakkor nem feltétlenül szükséges a régi Ptk. normáinak leépítése. A régi és az új Ptk. közötti jogfilozófiai szakadék áthidalása minimum átgondolásra szorul.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézüciói*, 2012, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [2] MÁZI ANDRÁS: *A köteleSRész megjelenése a magyar magánjog rendszerében – Doktori értekezés*, 2009, Pécs.
- [3] VÉKÁS LAJOS: *Magyar polgári jog – Öröklési jog*, 2002, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- [4] WEISS EMILIA: Néhány gondolat a törvényes öröklés és a köteleSRész szabályainak reformjához, in SZIGLIGETI MÁRIA (szerk.): *Liber Amicorum – Studia L. Vékás Dedicata*, 1999, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest.

Jogforrások

- [1] A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.
- [2] A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény.
- [3] A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- [4] Code Civil (1804).
- [5] Magyarország Alaptörvénye.
- [6] P.20.936/2006/167. sz. (Föv. Bír.).